

УДК [323.1:050]:94(477)

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНІЙ ПЕРІОДИЦІ НАДДНІПРЯНСЬКИХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

АНДРІЙЧУК М., ст. викладач Видавничо-поліграфічного інституту НГУУ "КПІ"

Українська періодика початку ХХ ст. не лише сприяла формуванню національної свідомості широких народних мас, а й впливала на ставлення до інших етносів. Вагоме місце щодо формування громадської думки Наддніпрянської України* належить періодиці української соціал-демократії: часописи "Гасло" (Чернівці, 1902–1903, вийшло 17 номерів), "Селянин" (Чернівці та Львів, 1902–1903, вийшло 34 номери), замість якого згодом став виходити двомісячник "Життя", газета "Добра Новина" (Львів, 1903, вийшло 4 номери), згодом замість неї став виходити щомісячник "Праця" (Львів, 1904–1905), тижневик "Слово" (Київ, 1907–1909), щомісячний журнал "Дзвін" (1913–1914). Перші видання наддніпрянських українців, що сповідували соціал-демократичні погляди, не могли з'явитися в Російській імперії відкрито, тому виходили в сусідній Австро-Угорській імперії, зокрема у Чернівцях та Львові. У їхніх публікаціях основна увага приділялася долі українського народу, насамперед найчисельнішої його верстви – селянства. Водночас вони не могли оминати і національного питання. Це стосується як публікацій у виданнях першої української партії соціал-демократичного спрямування – Револьюційної української партії (далі РУП), так і її спадкоємниці Української соціал-демократичної партії (УСДРП).

Історію української соціал-демократичної періодики розглядали у своїх працях О. Гермайзе, Д. Антонович, О. Лотоцький, А. Животко, І. Крупський, В. Заводовський та ін. Однак проблема висвітлення національного питання на сторінках цих видань, зокрема такої її складової, як єврейське питання, випадала з поля зору більшості дослідників.

Метою статті є аналіз видань соціал-демократичних організацій Наддніпрянської України початку ХХ ст. та висвітлення у газетах "Праця" та "Слово" національного питання.

Вже з аналізу публікацій у рупівському часопису "Праця" випливає, що в національному питанні партія чітко дотримувалась принципів не національного солідаризму, а класової солідарності трудящих,

* Українські етнічні землі, що входили до складу Російської імперії.

інтернаціоналізму. Зокрема, автор статті "Розмежуймося!" (1904, № 2) висловлював жаль з приводу того, що молодий український пролетаріат майже не виступав проти української буржуазії, а лише проти буржуазії "великоруської, загальноруської, жидівської, польської та й ще хто знає якої національності" [1, с. 1]. Автор зазначав, що українських соціал-демократів "часто розбирає охота поборотись з нашою власною буржуазією, щоб товариші других національностей не залічили нас до націоналістів". Разом із тим він визнавав, що це неможливо, оскільки "у нас немає української буржуазії". "Нам же, пролетарам-українцям, – пише далі автор, – про красу і славу будучности України-неньки немає часу мріяти і ми таких прихильників вільної України не маємо часу слухати. У нас є свої українські пекучі завдання. Нам треба добитись, щоб не ціла нація, ні, а щоб один тільки клас українського суспільства, який витворює своєю працею все те з чого живуть як національні так і інтернаціональні пани наші... вирівнялась і почала жити людським життям" [1, с. 1–2]. Прихильники соціал-демократичних поглядів, хоч і визнавали існування окремої української нації і "своїх пекучих українських завдань", але закликали відстоювати інтереси лише однієї верстви – "пролетарів".

У дискусії з виданням російських соціал-демократів – газетою "Іскра" щодо взаємин між соціалістичними партіями національного спрямування і влиття РУП у РСДРП автор "Праці", що підписувався як Skrihtor, зазначав: "РУП складається з пролетаріату сільського і міського, що ніколи і нічого спільного з українофільством не мав і мати розуміється не міг" [2, с. 3]. Цим публіцист, нібито, заперечував будь-яку національну орієнтацію партії. Однак вже саме несприйняття автором закликів до влиття РУП у РСДРП та намагання вести пропагандистську роботу українською мовою свідчить про певний національний характер партії. Заперечував Skrihtor і твердження про нібито розгляд питання злиття цієї партії з іншими національними соціалістичними партіями, зокрема із Загальним єврейським союзом робітників Литви, Польщі і Росії – Бундом [2, с. 3]. Можна припустити, що факт переговорів між РУП і Бундом є непрямим підтвердженням членства в Революційній українській партії значної кількості євреїв. Відомі факти, коли частина членів РУП були одночасно й членами Бунду (наприклад, член редакції газети "Рада" Максим Гехтер). Спростовує "Праця" і заяви "Іскри" про те, що нібито "Бунд почав заражувати Р.У.П. своєю літературою". Полеміст пише, що "зараження Р.У.П. Бундом можна побачити в тому, що робітничі органи Р.У.П. дуже енергійно виступили проти жидівських погромів і дали статті про ці погроми, котрі "Вісник Бунда" назвав прекрасними статтями, бо здається пізніше іще важче було би – констатувати якесь в літературі партійній відношення до Бунда" [2, с. 3]. Отже, в той період починали закладатись передумови до тісної співпраці між українськими та єврейськими соціалістами.

Полеміка між українською "Працею" та російською "Іскрою" щодо національного питання знайшла своє продовження у статті «Ще про "не існуюче питання"», що належала перу Дмитра Антоновича (підписувався криптонімом "О. В."). "Не існуючим питанням" автор вважав національне питання, яке дуже часто порушувала газета "Іскра" і щодо якого російська соціал-демократія: "...в егоїстичному азарті стала, з одного боку, всім не руським соц. дем. організаціям закидати націоналізм, а з другого боку – висунула дуже смутну теорію національної автономії під російським протекторатом" [3, с. 4]. Досить радикальні гасла висував цей публіцист і щодо самовизначення націй, зокрема української. На його думку: "...раз національне питання для пролетаріату існує, радикально його розв'язати, поставленням в своїй програмі виразної точки – самостійної демократичної Української республіки від гір Карпатських до гір Кавказьких. Ніякі пів міри автономної України, або вступ України до федеративної спілки, не є пристойні для програми пролетаріату..." [3, с. 4]. Отже, цей публіцист відстоював позиції самостійності України, що не відповідало поглядам не лише російських, а й деяких українських соціал-демократів. Автор чітко бачив тодішню неповну структурованість української нації. Зокрема, за його твердженням, найголовнішими складовими частинами нації періоду капіталізму є наявність класу "продуцентів" та класу "капіталістів і обшарників". Відсутність однієї із цих складових не дозволяє називати суспільство нацією. Тобто, на думку публіциста, на той час української нації не існувало, а лише проявлялися слабкі спроби "українського відродження". Він твердив: "...ми з упевненістю мусимо зазначити, що українське національне відродження відбудеться тоді, коли появиться українська буржуазія, як самостійний чинник суспільного життя. Для тої самої причини і національний український рух, за браком буржуазії зараз так слабенький – є і мусить бути наскрізь буржуазним, бо ж, прецінь, мусить мати своєю метою утворення української буржуазії" [3, с. 4]. За цією логікою, буржуазний за своєю суттю український національний рух не повинен був підтримуватись пролетаріатом, бо це зіграло б на руку буржуазії, тому публіцист твердив, що національне питання є питанням буржуазним, ворожим для пролетаріату і взагалі не існуючим [3, с. 5]. Схожі суперечливі думки Д. Антонович висловлював ще в одній своїй праці, яку підписав як Северин Вайнилович: "Від першого свого видання – нещасливої "Самостійної України", котрої партія зразу-ж поспішила зректись, аж до останньої хвилини Р.У.П. ніколи і пів одному своєму виданні не згадувала про так зване "національне питання". Чи не є це ліпшим доказом тому, що саме питання для партії абсолютно не існувало?" [4]. Дискусія з "не існуючого" національного питання на шпальтах "Праці", на його думку, була викликана лише тим, що у партії з'явився внутрішній ворог – "націоналістична ересь" [4].

Визнавши національне питання "не існуючим" редакція рупівської "Праці" всіляко демонструвала свій інтернаціоналізм. Це сприяло залученню до числа членів РУП й представників інших національностей, особливо євреїв. Це підтверджує й перелік прізвищ заарештованих революціонерів, списки яких регулярно подавались у партійній пресі. В одному з нарисів у часопису "Праця" змальовано образ такого єврея-революціонера – Шаї Хаскеля, котрий в одному з містечок створив осередок РУП і зорганізував навколо себе представників різних національностей. Разом із тим у цьому художньому творі змальовано хоч і несимпатичний, та все ж новий образ багатія і роботодавця Хаскеля – єврея Когана, котрий, незважаючи на наполягання поліцейстера Свердіфастова щодо звільнення Шаї і залякування його примарами страйків та іншими кошмарами, що не дають тепер спокою капіталістам, все ж "викинути "свого" на голодну смерть "по домаганню "гоїв" якимось боявсь – це було проти "права" (закону)" [5]. У цьому епізоді бачимо засудження національної солідарності, що панувала в єврейському середовищі, та пропагування класового солідаризму. Тобто у творі єврей Шая Хаскель якраз зумів поставити класові інтереси вище національних. Наскільки змальований образ єврейського революціонера в газеті "Праця" відповідав тогочасним реаліям, сказати важко. Швидше за все, було зображено бажані взаємини між єврейськими й українськими трударями – так, як їх хотів бачити провід РУП. Але приклади реальної участі євреїв в українських революційних організаціях все ж можна навести: зокрема, вже згадуваний талановитий український журналіст Максим Гехтер, як і герой літературно-художнього твору, походив із неможливої родини містечкових євреїв (місце народження – ймовірно Київщина). Він займався революційною роботою, перебуваючи в лавах РУП та Бунду, й був заарештований за пропаганду української автономії в середовищі робітників [6, с. 5]. Але, незважаючи на те, що євреї брали активну участь у російському революційному русі, в українських революційних організаціях їх було значно менше.

Намагаючись залучити єврейство на свій бік і знайти підтримку серед марксистів у протистоянні з шовіністично налаштованими російськими соціал-демократами, рупівський друкований орган декларував захист прав євреїв, сподіваючись очевидно на таку ж підтримку з їхнього боку. Наприклад, "Праця" активно висвітлювала єврейські погроми, що прокотилися на початку ХХ ст. в "смузі осілости" (у тому числі й на Наддніпрянщині). Зокрема, пишучи про єврейський погром у м. Ніжині в 1904 р., видання засудило спроби штучного розпалення антисемітизму [7, с. 7–8]. Згадуючи погром у Смілі 22 серпня 1904 р., у ході якого постраждало понад 100 будинків місцевих євреїв та 150 крамниць [8, с. 9], редакція називає ідеологічними натхненниками його місцевих урядовців та багатіїв-християн, котрі вміло скеровували народне обурення з себе на іногородців, перш за все – на місцеве

єврейське населення, неможне у своїй більшості [9]. Загалом у єврейському питанні позиція газети (і партії, яку вона представляла) виглядає виразно юдофільською: "Ніколи не треба вірити і ніколи не треба цього думати, що як жид – так вже і ворог, що як християнин – так вже і приятель. Жиди, загалом взявши, це не народ визискувачів, як нас навчають, а швидше народ визискуваних, народ пролетарів. Дякуючи їх гіркому становищу серед їх дуже ширяться соціально-демократичні думки, ворожі уряду. Кожний же пролетар, а тим більше соціал-демократ, – друг наш, а не ворог" [9, с. 4–5]. Таким чином, газета до єврейського питання підходила з позицій класових, взагалі відкидаючи (на відміну від інших партій) національну складову. На думку автора публікації, ворогами соціал-демократів і робітників були "всі чиновники, всі пани, фабриканти-капіталісти, всі визискувачі, якої-б віри вони не були, до якого-б народу чи племені не належали!" Натомість "Наші приятелі – всі робітники, всі пролетарі, чи то руські, чи поляки, чи німці, чи інші, всі робочі люди..." Тому далі має місце заклик: "... покиньмо ганебний поклик "бий жидів" – "Геть з царатом, до долу ката! Ось наше гасло!" [9, с. 5]. Отже, гасла рупівських публіцистів фактично не відрізнялись від гасел, які офіційно висували і російські соціал-демократи.

Ще одним помітним українським виданням лівого спрямування в досліджуваній період можна назвати газету "Слово" (Київ, 1907–1909), фактичним редактором якої був активний член РУП і УСДРП, а згодом видатний державний діяч Симон Петлюра. "Слово" також часто порушувало різні аспекти національного питання, серед яких і проблеми українсько-єврейських стосунків. Воно неодноразово засуджувало єврейські погроми [10], а також інформувало, наприклад, щодо діяльності єврейських соціалістичних організацій [11].

На сторінках саме цієї газети було розпочато дискусію з "поступовою" українською пресою (часописи "Рада" та "Рідний Край"), що представляла табір націонал-демократів, із національної тематики, особливо щодо єврейського питання. Тодішній соціал-демократ, а згодом "батько" українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцов звинуватив газету "Рада" в шовінізмі та націоналізмі, піддав гострій критиці її авторів, а також авторів часопису "Рідний Край" – Горленка, "Виборця" (М. Міхновського), Немо. Його зокрема обурили закиди у "Раді" публіциста Горленка на адресу українських соціал-демократів, що вони є "тою течією в українському русі, яка цей рух "дезорганізує", та критика їх дуже тісної співпраці "з тими елементами російської суспільності, з якими лучить нас спільна доля, спільні потреби, спільні соціальні і політичні ідеали" [12]. Д. Донцов писав: "П. Горленко не добачав дисгармонії ні в хуліганських вигуках "Діла", ні в статтях Немо, Виборця (М. А. – маються на увазі публікації цих авторів щодо єврейського питання) – то загальній, "всеукраїнській" гармонії а ніскільки не шкодило. Але той, хто зриває маску "демократизму" з цих

юдофобів – той вносить, дисгармонію. Можна голосити гасла, які збуджуючи в нашому народі ненависть до цілої нації (М. А. – маються на увазі євреї), затемнюють свідомість мас і тим шкодять їх економічним і соціальним інтересам – і це не буде "дисгармонія", але заклики до солідарності цих мас, незалежно од їх національності, то значить "пристосовуватись до потреб і послуг певної групи "російського громадянства!" [12].

Ця дискусія свідчить, що єврейське питання стало "розмінною монетою" у політичній боротьбі в середині українського табору в ході з'ясування, хто є більш демократичним і прогресивним, а також – серед інших – не дозволило українським організаціям об'єднатися в єдиний табір. Свідченням того, що певні сили в середовищі українських соціалістів вирішили використати єврейське питання в боротьбі зі своїми супротивниками в таборі українства, є і деякі інші публікації у тій же газеті "Слово". Зокрема, один із авторів цього видання – Л. Юркевич, пов'язував розвиток української кооперації безпосередньо з єврейським питанням: "В безпосередньому зв'язку з розвитком кооперації на Україні стоїть також єврейське питання, над котрим за останні часи не мало пролила чорнила українська преса" [13, с. 6]. Цікавим уявляється його міркування щодо причини такої посиленої уваги: "...для того, щоб єврейське питання раптом так особливо всіх зацікавило та стурбувало – для цього треба було якогось з'явища, котре сильно шарпнуло б за антисемітські струни" [13, с. 6]. І таким мотивом, на думку автора, в українському суспільстві стала боротьба на селі між українськими кооператорами та сільськими єврейськими торговцями. Тому він не міг обійти увагою статтю Максима Гехтера "Антисемітизм чи розумний національний егоїзм?" ("Рада", 1908, № 179), в якій журналіст розглянув єврейське питання саме крізь призму торговельних суперечностей між євреями й українцями на селі, з якої власне й розпочалося всебічне обговорення єврейського питання й українсько-єврейських економічних взаємин. Подібну до редакції "Ради" позицію у єврейському питанні займали й деякі інші українські періодичні видання, зокрема, львівський часопис "Діло" та київський "Рідний Край". Зрештою і Л. Юркевич погоджувався з М. Гехтером та редакціями "Діла" й "Рідного Краю" в тому, що найпершими конкурентами українських кооператорів були єврейські торговці: "Дійсно, найближчим конкурентом молодих сільських кооперативів виступають євреї, в руках котрих перебувала досі майже вся сільська торгівля" [13, с. 6].

Однак висновки з цього факту журналіст робить діаметрально протилежні від тих, які висловили публіцисти "поступових" періодичних видань. Зазначаючи, що "боротьба почалася не на життя, а на смерть і в хату єврея вона несе муки і горе". Адже, як висловився автор: "...проти єврея-крамаря наступають не окремі "православні" торговці, а спілка найенергійніших селян, що з'єдналися спільними торговельними прибутками, спільним хазяйським ділом, котре найближче обходить їх" [13, с. 6]. При цьому Л. Юркевич бачив в українських коопе-

ративах лише додаток до господарств селян, покликаний поліпшити їхнє життя, але без якого селяни й так могли прожити. Для євреїв же торгівля була єдиним джерелом прибутку, отже, й джерелом існування родин. Виходячи з цього, журналіст вважав боротьбу нерівною, з якої вийдуть переможцями селяни, і така перемога, на його думку, лише зміцнить антисемітські позиції в їхньому середовищі. У Юркевича виникали запитання й щодо соціального складу українських кооперативів, які утворювали перш за все "хазяйновиті селяни" – найбільш схильний до антисемітизму прошарок селянства [13, с. 7]. На відміну від українських соціал-демократів, представники поступового українства перспективи розвитку української кооперації та бізнесу загалом розглядали як фактор зростання економічної могутності українців, умову, що сприяла формуванню української буржуазії, а в результаті – формуванню повноцінно стратифікованої нації. Підживлювало антисемітизм, на думку Юркевича, й втягнення селянських господарств у ринкові відносини, адже селяни змушені були позичати кошти, через що їхні господарства часто банкрутували. Отримати ж позику на селі в більшості випадків можливо було лише в євреїв-лихварів, що й створювало сприятливий ґрунт для зростання антисемітизму серед селян-хазяїв [13, с. 7].

Інакше, вважає він, виглядає ситуація із сільським пролетаріатом. "Сільський робітник, – пише автор, – не те. Він не потребує великих позичок, бо він не має свого хазяйства, а як і має, то мізерне. Він живе насамперед своїм заробітком і тому до єврея, котрий живе з грошей, не повинно у нього виникати такого антагонізму, як у селянина-хазяїна". Узагальнюючи свої висновки, Юркевич твердив, що принцип націоналізації торгівлі при вирішенні єврейського питання є дуже важливим моментом, та надавав боротьбі з євреями національного характеру, пропагуючи як панацею від убогості "національний егоїзм". Автор висловлює ще більш категоричну думку: "Націоналізація торгівлі таким чином, шляхом кооперації реалізує давно проголошене, але досі не зужите гасло "Україна для українців." Адже на ґрунті кооперації торгівлі в селі, як гадав публіцист, об'єднуються так звані "культурні" верстви (автор вживає термін "панство", під яким вбачає не лише українських поміщиків, а й інтелігенцію) та "некультурні" верстви (під цим терміном автор розглядав "хазяйновите селянство"), до патріотичного союзу яких обов'язково приєднається й духовенство, і разом вони виступлять проти єврейства [13, с. 7]. Таким чином, Юркевич розглядав розвиток української кооперації на селі виключно як антиєврейську акцію. "Отже, національні суперечки та національна боротьба почалися з національною меншістю що живе на території України, з безправним єврейством", – резюмує автор [13, с. 8].

Однак єврейське питання швидше за все лише послужило Юркевичу черговим приводом зайвий раз "вколоти" поступову пресу за її позицію у справі розвитку українського кооперативного руху та культурно-просвітницької роботи. Зокрема, він піддавав сумніву

твердження поступової преси про аполітичність українських просвітніх заходів та діяльності Товариства "Просвіта", і навіть випуск українських книжок вважав врешті решт актом політичним [14, с. 7]. Якщо у своїх перших номерах за 1907 р. газета "Слово" скептично висловлювалася щодо діяльності в Наддніпрянській Україні філії Товариства "Просвіта" [15], то 1909 р. в українських соціал-демократів викликала занепокоєння спілка "Просвіт" з кооперативами, адже це, за їхнім твердженням, надавало кооперативам характеру "національно-свідомих" інституцій, і через них кооперативи приєднувались до українського руху, кістяк якого становили поступовці, що намагалися об'єднати в єдиний фронт всі українські течії. Насторожували соціал-демократів не лише гасла поступового українства щодо націоналізації освіти, торгівлі і всього господарського життя в Україні, а й намагання охопити своїм впливом й український робітничий рух (як сільський, так і міський) [16, с. 7–8]. Адже: "Злитися національно (М. А. – мається на увазі робітничим кооперативам) з представниками сили господарств на полі націоналізації хазяйства – це значило б для робітництва втратити свій вплив на громадські справи", – стверджував Юркевич [14, с. 8]. Отже, українські соціалісти виступали перш за все проти намагання поступових українських сил впливати на ті соціальні верстви, які вважали своєю опорою, а не проти кооперації загалом, тобто були за "робітничу кооперацію" та проти її національного характеру. "Своєю кооперацією робітництво не змагатиметься взяти торгівлю в свої "національні" руки, воно лише боротиметься нею проти індивідуальної торгівлі. Межі зросту кооперації це межі зросту робітничої торгівлі. І в своїх торговельних заходах робітництво боротиметься не проти євреїв, а проти індивідуальних торговельних посередників, хто б в національному сенсі вони не були. ...Отже, без причетності до торговельно-націоналізаторських змагань робітництво, треба сподіватися, буде в своїй кооперативній діяльності далеко стояти від антисемітизму в чуттях і тим більше далеко антисемітизму принциповому, цього рідного брата принципу націоналізації української торгівлі", – писав автор [14, с. 8]. Правда, важко уявити, як соціал-демократи реально сподівались боротися проти індивідуальної торгівлі (яку, до речі, контролювали переважно євреї) та уникнути при цьому звинувачень в антисемітизмі – адже розвиток будь-якої кооперації приводив до конфлікту інтересів з єврейськими індивідуальними торговцями.

Як видно з редакційної статті "Українське життя в минулому році" ("Слово", 1909, № 1), це видання виступало різко проти тих сил в українському русі, котрі національні пріоритети ставили над соціальними. Особливо обурило редакцію інше розуміння "націоналістами" (М. А. – під цим терміном "Слово" розглядало тих діячів, що гуртувались навколо "Ради"), ніж представниками української соціал-демократії національного питання, в тому числі і їхнє прагнення поширювати українську пресу без огляду на її політичну орієнтацію – незважаючи, чи це було соціал-демократичне "Слово", чи орган помі-

щиків Правобережжя "Світова Зірниця", бо завдання поточного моменту, на думку "радян", було "обучення куховарок українській мові" [16, с. 4], тобто привчання мас до українського слова. "Таким чином, – робив висновок автор статті, – з цих фактів ясно видно, що з лона єдиного "демократичного" українства виділяється різко-націоналістична група, шовіністична і антидемократична по своїй суті" [16, с. 5–6]. Отже, соціал-демократи фактично відмовляли українським поступовцям у причетності до українського демократичного табору та навіть протидіяли національно-культурній і просвітницькій роботі поступовців.

Подібні думки щодо поступовців, які єдналися навколо "Ради", були висловлені також у іншій редакційній статті "Українська преса в 1908 році" ("Слово", 1909, № 2), автор якої вважав, що намагання "Ради" триматись позапартійного демократично-поступового напрямку, який би відбивав інтереси всіх поступових верств українського суспільства, зазнало невдачі. Прихильники крайніх лівих ідей відійшли від газети, натомість вона, на думку "Слова", знайшла прихильників серед представників правих течій українства. "Націоналістичні і шовіністичні течії з її стовпців почали провадити у громадянство свої ідеї, які мають дуже мало спільного з демократизмом і поступовістю... "Рада" охоче відкрила свої сторінки для безконечної балаканини про націоналізацію сім'ї – питання, сама постановка якого не можлива для справжнього демократа", – зазначалось у редакційній статті "Слова" [17, с. 4]. Про це свідчила поява на шпальтах "Ради" статей такого автора, як "Vigilansa", що публікувався в "Ділі" чи "Виборці". Його статтю оглядач зі "Слова" називав юдофобською, хоч при цій статті і містилась примітка "Ради", що думки автора редакція не поділяла [17, с. 4]. Не менше критики було адресовано і часопису "Рідний Край". У статті зазначалося: «"Рідний Край" виявив свій "демократизм" в єврейській справі. Спробувавши стати в цьому питанні на реальний ґрунт українських загальнонаціональних інтересів, він не міг не прийти до висновків цілком антидемократичного, антисемітського характеру; при цьому він все таки ще мав наївність упевняти, що антидемократизм в одному питанні не виключає щирого демократизму в других» [17, с. 4]. У тій же статті "Слова" удостоїлася критичних стріл ще одна українська газета – "Світова Зірниця", котру редакція соціал-демократичного видання вважала органом польських поміщиків, що мав за мету прищепити сільським читачам ідилічні погляди на соціальні відносини. Автор однозначно відносив це видання до реакційного табору. Окремо від запропонованої диференціації українських періодичних видань автор поставив "Літературно-науковий вісник", котрий хоч і нападав на зарубіжних соціал-демократів, але ці нападки були доволі рідкими. Головним було те, що, на думку публіциста зі "Слова", "Літературно-науковий вісник" справді мав всеукраїнський характер [17, с. 5 – 6].

Ще один опублікований у газеті "Слово" матеріал, підписаний псевдонімом "Novus" (ймовірно, це був М. Порш), під назвою "Єв-

рейська справа і українські течії" ("Слово", 1909, № 5–7) був реакцією на публікацію в "Рідному Краї" статті Ф. Немо "Чим нам корисні жиди?". Автор піддав гострій критиці погляди цього дописувача, висловивши позицію українських соціал-демократів на єврейське питання крізь призму критичного аналізу різних українських політичних течій. Перш за все публіцист зазначав, що часи національної єдності, коли все національно свідоме українство єдналось під одним національним прапором для боротьби за виконання єдиної програми, пройшли. Однак, автор вважав, що жалкувати з цього приводу не варто. Така ж доля спіткала і "демократичне" українство. І найкращою ілюстрацією розколу в демократичному таборі, на думку публіциста, може служити ставлення різних українських течій до єврейської справи. На його думку, серед всіх національних проблем тодішньої Росії єврейська проблема була найбільш болючою. Адже євреї не мали й тих громадянських прав, котрі мали інші громадяни імперії, всі сторони їхнього життя регулювалися різноманітними "Тимчасовими правилами", циркулярами, адміністративними рішеннями тощо. Автор стверджував, що євреї в Росії стають соціальним і політичним "громовідводом", адже це потрібно для держави та певних її класів [18, с. 2–3]. "Novus" виклав своє бачення єврейського питання в Російській імперії, а також в українській політиці, пов'язуючи його з українським питанням. З цього приводу він зазначав: "Єврейська проблема в Росії, безперечно, проблема всеросійська, проблема всіх народів нашої держави. Але є нації, яких ця справа зачіпає безпосереднє, як щоденне печуче, питання їхнього життя. До цих націй належимо й ми. Не один, не два віки живуть разом українці і євреї. "Черта оседлости" – то, здебільшого, українська територія. Біля 30 % всього російського єврейства живе на Україні. Біля 8 % всієї людності нашого краю складають євреї. Тисячами непомітних громадських ниток два народи міцно зв'язані в одну соціальну цілість. Отже, єврейське питання то справа, яка дуже і дуже торкається інтересів нашого народу" [18, с. 3].

Саме стаття Ф. Немо "Чим нам корисні жиди?", з яким була солідарна і редакція "Рідного Краю", на думку автора, що крився за псевдонімом "Novus", найкраще формулює "чим має бути все наше "поступово-демократичне громадянство" – націонал-демократія – в його відносинах до інших націй України" [18, с. 3]. Автор підсумовує: "Немо, член невеликого українського народу, повстає проти національного визволення "безправної" єврейської нації, проти її рівноправності з нашим народом" [18, с. 3]. Те, що Немо бачить причини ворожнечі українців до євреїв у площині економічній, на думку автора, свідчить, що він є оборонцем класових інтересів, перш за все економічних, української дрібної буржуазії [18, с. 4]. "Не вже ж добродій Немо щиро думає, що, знищивши євреїв-посередників, він взагалі знищить всяких посередників-експлуататорів?" – запитує "Novus". І відразу ж сам дає відповідь: "Ні добродій Немо не такий наївний чоловік. Знищення

євреїв-посередників – знає він – неминуче приведе до утворення своїх "рідних", українських посередників. Націоналізація торгівлі на Україні – ось бажаний йому результат реалізації його національної програми" [18, с. 5]. На думку "Novusa", Немо у цьому питанні був учнем "Ради", зокрема Максима Гехтера – автора статті "Антисемітизм чи розумний національний егоїзм?" ("Рада", 1908, № 178). Отже, оскільки гасло націоналізації торгівлі піде лише на користь молодій українській буржуазії, то це гасло, на думку "Novusa", "може стати лише гаслом агресивного націоналізму проти "експлуатації" поляків, євреїв та інших націй, – гаслом національної боротьби." [18, с. 5]. Весь свій гнів "Novus" вилив на українську націонал-демократію через те, що своє відношення до євреїв вона виправдовує економічними інтересами українського народу. Хоч насправді, на його думку, націонал-демократія, прикриваючись красивими фразами, стояла на сторожі не народних, а класових інтересів дрібної буржуазії. Як зазначав публіцист, заслужували критики за свої погляди на єврейське питання Д. Дорошенко, Виборець (М. Міхновський), Олена Пчілка, Ст. Росьовий, які публікувались на шпальтах "Ради" та "Рідного Краю".

Загалом автор дуже спрощено розумів причини, що спонукали націонал-демократичну інтелігенцію стати на шлях боротьби за національне визволення. На його думку, "змагання забезпечити собі засоби до життя приводять інтелігенцію до національної боротьби". Розвиваючи своє твердження, він пише: "З початку, національна інтелігенція стає *лише в оборону* прав свого народу, вимагає од інших націй тільки визнання національних прав свого народу. Але згодом національна інтелігенція, здебільшого родом з дрібної буржуазії, міщанства й селянства переходить до *нападу* і то більше, що більш свідомою стає нація. Вона чує за собою реальну силу, її апетити розгоряються. Гасло націоналізації всіх форм життя змінюється на гасло асиміляції всіх інших народів на території її нації" [19, с. 2]. І такі процеси розвитку національної демократії, як вважав публіцист, поширені у всіх народів, у тому числі й українців, що підтверджується позицією представників української націонал-демократії у єврейському питанні [19, с. 2].

Отже, керуючись логікою "Novusa", слід відмовитись від боротьби за національні права, а вести боротьбу лише за класові інтереси пролетаріату. На його думку, українське робітництво не може як виступати проти єврейської нації, так і цілком солідаризуватись з нею. "Але не маючи змоги цілком солідаризуватися з єврейством, як цілим, українське робітництво, виходячи з своїх власних добре зрозумілих інтересів, не може не виступати проти обмежень єврейської нації в її правах", – писав "Novus" [20, с. 6]. Головна боротьба повинна зводитись до усунення всіляких адміністративних та законодавчих обмежень, в першу чергу щодо "смуги осілості", але навіть у цьому питанні українським робітникам слід відмежуватись від націонал-демократів,

яких автор підозрював у нещирості. "Коли читаєш всі їх міркування, наприклад, про "межу", то по за їхніми клятвами в юдофільстві демократичного українства, в симпатіях його до трудящих мас єврейського народу, – не можеш не почути потайних, "заповітних думок" про те, що єврейство, після знищення "межі", посуне собі геть з України. І конкуренція і пауперизм зменшиться на Україні, і моральний і матеріальний рівень підніметься серед українського народу, коли ... єврейство буде емігрувати з України", – писав публіцист [20, с. 6]. Вирішити національне питання, в тому числі єврейську проблему, на думку автора "Слова", можна було лише зміною конституційного ладу в Росії, шляхом запровадження автономії та національного самоврядування [20, с. 7]. Як бачимо, публіцисти зі "Слова" не просто декларували свій філософізм, а й намагались використати "антисемітську карту" в боротьбі за вплив на українство.

Отже, українські періодичні видання соціал-демократичного спрямування приділяли національному питанню і зокрема такій його складовій, як єврейська проблема, не менше уваги, ніж преса українських поступовців. При цьому їхнє бачення розв'язання єврейського питання відрізнялось від бачення друкованих органів поступовців чи правих сил. Його особливістю було те, що соціал-демократи підходили до єврейського питання з класових позицій і в комплексі із вирішенням національної проблеми в Російській імперії загалом. Такий підхід став причиною звинувачення опонентами соціал-демократичної преси в антисемітизмі.

Таким чином, можна зробити висновок, що позиції українських соціал-демократів у національному питанні, а також щодо таких його складових, як "українське" та "єврейське питання" були доволі суперечливими, що й підтверджують публікації у часописах "Праця" та "Слово". З одного боку РУП та його правонаступниця УСДРП та їхні друковані органи виступали категорично проти злиття українських соціал-демократичних організацій із російськими, обстоюючи незалежне функціонування національних партійних організацій. Водночас критиці піддавалася преса українських поступовців за свою національно-культурницьку та просвітницьку діяльність у масах, відстоювання національних прав українців, та інакші погляди на розв'язання єврейського питання. Цікаво, що активно критикував українські націонал-демократичні друковані органи та їхніх чільних публіцистів і тодішній переконаний український соціал-демократ, а пізніше ідеолог українського інтегрального націоналізму Д. Донцов. Зокрема словесних нападок і "навішування" ярликів від нього зазнав ще один із ватажків українського націоналізму та першої політичної партії Наддніпрянської України М. Міхновський. Деякі автори – соціал-демократи проявляли певну нетерпимість щодо преси інших українських течій, використовуючи єврейський фактор як своєрідний лакмусовий

папірець чи тест на демократизм, намагаючись таким чином нависити на своїх опонентів із українського табору ярлики "антисемітів". Однак, насправді, редакція газети "Рада" обстоювала цілком здорові позиції як в "українському питанні", так і в "єврейському".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітик С. Розмежуймося! / С. Вітик // Праця. — 1904. — № 2. — С. 1.
2. Skriptor. Полювання "Искры" за горобцями / Skriptor // Праця. — 1905. — Ч. 12. — С. 3–4.
3. О. В. Ще про "не існуюче питання" / О. В. // Праця. — 1905. — Ч. 12. — С. 4–5.
4. Вайнилович С. Не існуюче питання / С. Вайнилович // Праця. — 1905. — Ч. 11. — С. 5.
5. Розвій-Поле П. На порозі / П. Розвій-Поле // Праця. — 1904. — № 4–5. — С. 2–5.
6. Ткаченко І. В. Передмова / І. В. Ткаченко // М. Гехтер: Спогади. Листи до М. Грушевського. — К. : НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2005. — С. 3–13.
7. Вітик С. Ніжин / С. Вітик // Праця. — 1904. — Ч. 2. — С. 7–8.
8. Вітик С. Сміла, Київщина / С. Вітик // Праця. — 1904. — Ч. 6–7. — С. 9.
9. Вітик С. Сліпі люде / С. Вітик // Праця. — 1904. — Ч. 6–7. — С. 3–5.
10. Корольова О. Проти погромів / О. Корольова // Слово. — 1907. — № 1. — С. 10.
11. Корольова О. [Інформація про діяльність єврейських соціалістичних організацій] / О. Корольова // Слово. — 1907. — № 12–13. — С. 14.
12. Д-цов Дм. Ще кілька слів нашим демократам / Дм. Д-цов // Слово. — 1909. — № 5. — С. 9–10.
13. Юркевич Л. Кооперація на Україні / Л. Юркевич // Слово. — 1909. — № 10. — С. 7–9.
14. Юркевич Л. Кооперація на Україні / Л. Юркевич // Слово. — 1909. — № 9. — С. 6–8.
15. Валентин С. Що дали робочому людові "Просвіти" і що можуть вони йому дати? / Валентин С. // Слово. — 1907. — № 6. — С. 4–7.
16. Петлюра С. Українське життя в минулому році / С. Петлюра // Слово. — 1909. — № 1. — С. 3–5.
17. Петлюра С. Українська преса в 1908 році / С. Петлюра // Слово. — 1909. — № 2. — С. 4–6.
18. Novus. Єврейська справа і українські течії / Novus // Слово. — 1909. — № 5. — С. 2–5.
19. Novus. Єврейська справа і українські течії / Novus // Слово. — 1909. — № 6. — С. 2–5.
20. Novus. Єврейська справа і українські течії / Novus // Слово. — 1909. — № 7. — С. 4–7.